

Előszó

Az Osztrák–Magyar Monarchia szigorúan vett német nyelvterületen kívüli német nyelvű periodikáinak tudományos vizsgálata napjainkban a közép-európai kultúrtörténeti kutatások egyik aktuális feladata. Hatalmas anyaga, annak hatástörténete nagyrészt még mindig feltáratlan, tárgyköre – jellegénél fogva – multidiszciplináris, csak az irodalom felől érkező kutatók részéről feltételezi többek között az irodalomszociológiai, recepcióelméleti és -történeti, valamint a komparatív szemlélet együttes módszertani érvényesítését.

A magyarországi német sajtó kutatására, szisztematikus feltárására irányuló néhány törekvés mellett zömmel inkább csak projektekről, egyéni kutatási teljesítményekről lehet beszámolni. Mivel a magyarországi német sajtót leginkább germanisták kutatják, vizsgálódásuk homlokterében a sajtó irodalomközvetítő szerepének egy adott időszakban való bemutatása, vagy egy-egy jelentősebb személy munkásságának feldolgozása áll.

A jelen kötetben közreadott tanulmányok is ebbe az irányba mutatnak: az írások többsége az író, orvos, publicista és cionista Max Nordau (1849–1923) fiatalkori publicisztikájával foglalkozik, egyszersmind, ha kis mértékben is, igyekszik bemutatni a hazai német nyelvű sajtó jelentőségét, főleg a *Pester Lloyd* (1854–1945) első évtizedeit.

A bevezető tanulmány a zsidó újságírók magyarországi német nyelvű sajtóban betöltött szerepének vázlatos áttekintését nyújtja. Alapvető kérdésekre keresi a választ: miért mérföldkő a *Pester Lloyd* megindulása? Milyen szerepet játszott a hazai sajtó történetében? S nem utolsósorban: milyen szerepet játszottak a zsidó újságírók a *Pester Lloyd*, tágabban értelmezve a magyarországi német nyelvű sajtó történetében? Az áttekintés révén világossá válik, hogy a kulturális kapcsolatok, érintkezések terén az európai zsidókra gyakran tekintenek ideális közvetítőként, mivel életük különböző nyelvi közegekben zajlott. Pusztán élet-történetük ily módon exportot és importot tett lehetővé. Közvetítő szerepük nem vitatott, de ennek következtében gyakran meghatározhatatlan társadalmi csoportként tekintettek rájuk. Az európai zsidóság ugyanakkor egy olyan heterogén csoport, amelynek földrajzi mozgékonyága lehetővé tette a kulturális importot vagy exportot a mindenkori nemzeti kontextusok befolyása alatt álló zsidóságon belül is.

A német nyelvterület és Magyarország között ezt a transzfert zenészek, zeneszerzők, tudósok, bankárok, orvosok, a kötet vizsgálati szempontjából szépírók és lapszerkesztők, újságírók végezték. Ennek bemutatása két ismert publicista, Max Nordau és Herzl Tivadar (1860–1904) példájával támasztható alá: a magyarországi zsidók jelentős része – noha tudott is magyarul – a 19. században németül beszélt, német szellemiségű, a német kultúrában gyökeredző nevelést kapott. Ha azonban összehasonlítjuk, párhuzamba állítjuk Nordau és Herzl pesti éveit az asszimiláció, nyelv és identitás problematikája mentén, illet-

ve számba vesszük az 1861 után bekövetkezett nyelvi és kulturális paradigmaváltást, akkor láthatjuk, hogy utóbbi Nordaut először csak szociokulturálisan, majd foglalkozásában is defenzívába és izoláltságra készítette, Herzl életében azonban kiegyenlített kétnyelvűséghez vezetett.

Herzl pályafutásának fontos állomása volt a *Neue Freie Presse* párizsi tudósítói posztjának elnyerése, ami egyben újságírói karrierjének kiteljesedését jelentette. Az előbb említett kétnyelvűség miatt azonban adódik a kérdés: kötelező volt-e Herzl számára a német kultúra paradigmája? Az ehhez való tartozás – különösen az 1873-as gazdasági válság nyomán, melyért az antiszemita diskurzus a zsidókat tette felelőssé – mindenképp egy pozitív modell, amely az üzlettel, korrupcióval, spekulációval összekapcsolódó zsidó asszimiláció paradigmáját jól egyensúlyozta. A fiatal Herzl számára a német kultúra egy olyan világhoz való tartozást is jelenthetett, amelyben teljes mértékben a szellemi javak primátusa érvényesült a materiálisak ellenében, és maga is ezzel akart azonosulni. Saját maga számára a kapcsolódást a bécsi Burgtheater sikeres színpadi szerzőjeként és/vagy a *Neue Freie Presse* belső munkatársaként képzelte. A Herzl-szakirodalom azonban csak marginálisan érinti az újságírói pályaképnek azon részletét, amely a pesti évek utáni, de még a párizsi évek előtti szakaszt mutatja be, így erre külön fejezetben térek ki.

A kötet további részei Max Nordau fiatalkori publicisztikájával foglalkoznak. Ehhez a keretet a magyarországi német nyelvű sajtó jelenti, mivel Nordau életének első három évtizede a magyar fővároshoz kötődött, és már fiatalon a *Pester Lloyd*, majd a *Neues Pester Journal* sokat foglalkoztatott tárcaírója volt. A *Pester Lloyd*-ot 1867-től felelős szerkesztőként irányító Falk Miksa (1828–1906) Nordaut küldte a császárvárosba, hogy fél éven keresztül tudósítson az 1873. évi bécsi világkiállításról. Tárcaleveleit nem önállóan kezelem, hanem témaválasztásában és mennyiségében összevetem az egyéb pesti német újságok anyagaival, a konkurens *Ungarischer Lloyd*, valamint a németajkú kispolgárságnak szánt *Neues Pester Journal* írásaival.

Nordau ugyancsak jelen volt az 1878-ban Párizsban rendezett világkiállításon, de erről az eseményről már nem Falk lapjában, hanem Bródy Zsigmond *Neues Pester Journal*-jában publikált jóval szerényebb terjedelemben.

Időrendben a két világkiállítás közé esik a Nordau európai utazását vázoló fejezet; ebben a feuilleton műfaji sajátosságai az útirajz elemeivel bővülnek. Nordau a bécsi világkiállítást követően kétéves európai tanulmányútra indult. 1873 őszén már az álomország, „Traumland Deutschland” fele vette az útját, ahonnan minden előzetes útiterv nélkül Európa bebarangolását tervezte. Úti élményeit a *Pester Lloyd*-ban, majd a lappal történt szakítás után 1876-tól a *Neues Pester Journal*-ban jelentette meg, s később sajtó alá rendezte *Vom Kreml zur Alhambra* címmel. Berlini élményeit azonban nem vette fel ebbe a gyűjteménybe. A *Pester Lloyd*-ban viszont hat tárcalevelet közölt ezekben a hónapokban, amelyek alapján jól körvonalazható Nordau Berlin-képe, s cáfolható az a tézis, miszerint Nordau élete folyamán többször is komolyan foglalkozott volna a végleges berlini letelepedés gondolatával.

Nordau 1880-ban Párizsban telepedett le, ahol orvosként és mindenekelőtt íróként tevékenykedett. Ebben az időszakban jelentek meg többek között kultúrkritikai művei, a *Die conventionellen Lügen der Kulturmenschheit* (1883), majd egy évtizeddel később az *Entartung* (1892/93) című főműve. 1893 szeptemberében a már Európa-szerte ismert író az Északi-tengernél nyaralt, ahol antiszemita zaklatásoknak volt kitéve. Egy levelében „élete legnagyobb lelki fájdalmának” nevezte az incidenst. Mélységesen csalódott Németországban és a németekben, mivel érdemei és »német« írói létének ellenére az antiszemiták elsősorban a gyűlölni való zsidót látták benne. Nordau számára ekkor vált világgossá, amit majd az első cionista kongresszuson fejt ki: a zsidókérdés megnyugtató rendezése az antiszemitizmus révén a nyugati kultúrához való legteljesebb asszimilációval sem oldható meg. A Dreyfus-per mind Herzl, mind Nordau számára az antiszemitizmus kiirthatatlanságát, az asszimiláció csődjét és a zsidókérdés megoldatlanságát jelentette. Külön-külön levonják a következtetéseiket, de amikor 1895 folyamán elkezdenek beszélni az antiszemitizmus problematikájáról, felfedezik közös nézeteiket, s nem utolsósorban egy zsidó állam megalapításának szükségességét, azaz a politikai megoldást hangsúlyozzák. Ennek bemutatására vállalkozik az utolsó tanulmány.

A kötetbe felvett írások az elmúlt bő évtizedben különböző hazai folyóiratokban jelentek meg (*Budapesti Negyed, Médiakutató, Múlt és Jövő, Századok*). A kiindulási pontot Max Nordau pesti publicisztikájának kutatása jelentette, de a napi sajtó anyagának tanulmányozása, illetve Nordau pest-budai közege, majd termékeny irodalmi munkássága és cionista tevékenysége számtalan egyéb kérdést is felvetett. Ezek közül néhányra kíséreltem meg választ adni.